

Opilionieuws

Nieuwsbrief van de werkgroep hooiwagens EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden
nummer 11, december 2017

Voorwoord

De hooiwagenwerkgroep groeit en groeit: afgelopen jaar mochten we Paul Hoekstra en Steven IJland verwelkomen binnen onze actieve werkgroep. In dit nummer staan vier bijdragen over onze activiteiten. We hopen dat andere werkgroepleden ook eens verslag willen doen van hun activiteiten of waarnemingen in de komende nummers van Opilionieuws. Voor nu: veel leesplezier!

Jinze Noordijk & Hay Wijnhoven

De ontwikkeling van *Homalenotus quadridentatus* in beeld gebracht

Jan van Duinen, EIS-werkgroep hooiwagens

Homalenotus quadripunctatus is een platte, kleine hooiwagen, met korte poten. Het lichaam van de volwassen dieren zit vol stekels en hieraan kunnen bodemdeeltjes gemakkelijk aan blijven plakken. Op de oogheuvel staan flinke tanden en voor de oogheuvel staat een forse tand die naar voren steekt. Op de rug komen twee rijen donkere vlekken voor, waarbij die vlekken ook nog eens verhogingen zijn. Aan het eind van het lichaam steken vier stekels naar achteren.

Ik ontving een vrouwelijk exemplaar uit Eys (Zuid-Limburg, leg. Jinze Noordijk, 5 oktober 2012) om te kunnen fotograferen. Thuis heb ik het dier ondergebracht in een plastic bakje met daarin een stuk boomschors uit mijn tuin. Af en toe voerde ik het een halve druif of stukjes rozijn. Na een drietal maanden zag ik twee jonge hooiwagens lopen, heel erg klein. Hiervan heb ik foto's gemaakt en na de eerste twee vervellingen weer. Hierdoor ontstaat een mooi beeld van de ontwikkeling.

Hierbij is duidelijk te zien dat bij de net uitgekomen juveniel wel al de duidelijke tand aan de voorzijde van het lichaam heeft, maar dat de tanden op de oogheuvel en de stekels achteraan het lichaam nog ontbreken. In het tweede en derde juveniele stadium verschijnen deze kenmerken wel. De meeste hooiwagensoorten hebben zeven of acht juveniele stadia, en dat zal bij *H. quadripunctatus* niet anders zijn.

Het vrouwtje kreeg meerdere keren jongen, maar telkens gingen helaas de juvenielen na de tweede vervelling dood, en kon ik de andere stadia niet fotograferen. Het opkweken van hooiwagens is een lastige klus, maar wie weet lukt het me nog een keer om ook de andere juveniele stadia van *H. quadripunctatus* op de foto te zetten.

Moeder Homalenotus quadridentatus. Alle foto's: J. van Duinen

Juveniel, net uit het ei, stadium 1.

Juveniel, na één vervelling.

Juveniel, na tweede vervelling.

Hoe vergaat het *Leiobunum religiosum* en *Nelima gothica* op de Maasvlakte?

Johan Bink, EIS-werkgroep hooiwagens

Vijf jaar gelden konden van de Maasvlakte twee hooiwagensoorten aan de Nederlandse faunalijs worden toegevoegd: *Leiobunum religiosum* en *Nelima gothica* (Noordijk & Bink 2014, Noordijk et al. 2015). Hoe gaat het met deze soorten?

De ontdekking van *Leiobunum religiosum* was op 30 september 2012 bij Slag Maasmond op de Maasvlakte. Vervolgens werd op 11 oktober 2012 de soort er weer aangetroffen, nu samen met *Nelima gothica*. Hierna is de Maasvlakte elk jaar door mij bezocht in een poging bij te houden hoe het deze soorten vergaat.

In 2013 lag de grootste inventarisatieaandacht op het gebied rond Slag Maasmond, waar beide soorten ontdekt waren. Helaas is in dat jaar geen van beiden soorten aangetroffen in die omgeving. Op 21 juni 2014 zijn vanwege de vondst van andere interessante soorten (de spinnen *Theridion hannoniae* en *Parasteatoda tabulata*, zie Bink 2014, Bink & Van Helsdingen 2014) andere gebieden met losliggend gesteente op de Maasvlakte uitgebreid onderzocht. Tijdens deze zoektochten werd aan de kade langs de Antarcticaweg een nimf *Leiobunum religiosum* gevonden. Vanwege deze vondst werd een tweede bezoek op 29 juli 2014 aan dezelfde locatie gebracht, waarbij over een lengte van 200 meter gezocht werd. Dit wees uit dat *Leiobunum religiosum* massaal aanwezig was. Ook *Nelima gothica* werd op deze locatie in wat kleinere aantallen aangetroffen.

In de jaren daarna is er minimaal één keer per jaar een bezoek gebracht aan de Maasvlakte om de soorten te zoeken waarbij de twee bekende locaties ook meegenomen werden. Bij elk bezoek aan de locatie aan de Antarcticaweg zijn beide soorten aangetroffen, maar nu steeds maar met enkele exemplaren als resultaat. De vindplaats bij Slag Maasmond heeft sinds 2012 echter geen waarnemingen meer opgeleverd. Ook zijn er tot nu toe nog geen andere vindplaatsen van een van deze soorten gevonden op de Maasvlakte of in andere delen van Nederland.

Literatuur

- Bink, J. 2014. *Parasteatoda tabulata* Levi, 1980 (Araneae, Theridiidae) voor het eerst waargenomen in Nederland. Nieuwsbrief SPINED 34: 12-15.
- Bink, J. & P.J. van Helsdingen 2014. *Theridion hannoniae* (Denis, 1944) (Araneae, Theridiidae) nieuw voor Nederland. Nieuwsbrief SPINED 34: 7-11.
- Noordijk, J. & J. Bink 2014. *Leiobunum religiosum* (Opiliones: Sclerosomatidae), een nieuwe hooiwagensoort voor de Nederlandse fauna. Entomologische Berichten 74: 138-142.
- Noordijk, J., H. Wijnhoven & J. Bink 2015. De hooiwagen *Nelima gothica* nieuw voor Nederland (Opiliones). Nederlandse Faunistische Mededelingen 44: 17-28.

Leiobunum religiosum en *Nelima gothica*. Foto's: Johan Bink

Werkgroepexcursie Rivierengebied*Jinze Noordijk, EIS-werkgroep hooiwagens*

Op 30 september 2017 ging de hooiwagenwerkgroep op excursie naar twee uiterwaardegebieden in Gelderland: de Gamerensche Waarden bij Zaltbommel en de Redichemsche Waard bij Culemborg. Op deze laatste plek bezochten we twee km-hokken, die ook nog eens in verschillende uurhokken liggen. Beide gebieden waren nog niet eerder op hooiwagens geïnventariseerd en we waren benieuwd of we de typische uiterwaardsoorten konden vinden. Er was een grote opkomst van veel werkgroepleden en enkele introducées: Johan Bink, Dick Belgers, Matthijs Courbois, Jan van Duinen, Marc de Winkel, Steven IJland, Anne Krediet, Peter Wieringa en ondergetekende. We ontmoetten elkaar op Landgoed Neerrijnen voor een kop koffie, waarna we het veld in gingen. Helaas werkte het weer niet mee en miezerde het vrijwel de hele dag. Het siert de enthousiaste excursiegangers dat ik geen enkel gemopper heb gehoord en niemand ging eerder naar huis.

De resultaten van de inventarisaties mogen er zijn. In totaal vonden we 16 soorten die allemaal in de onderstaande tabel staan genoemd, inclusief in welk gebied ze gevonden zijn. Leuk was dat op elke plek *Astrobus laevipes* werd aangetroffen. De plekken in de Redichemsche Waard zijn meteen ook de meest westelijke langs de Nederrijn (langs de Maas is de soort wel al veel westelijker bekend). Ook *Nemastoma dentigerum*, met een voorkeur voor kleibodems, kon voor alle drie de kilometerhokken genoteerd worden. Verrassend was ook de waarneming van een populatie *Nemastoma bimaculatum* in de Redichemsche Waard, dicht bij de rivier. Er zijn maar weinig waarnemingen van deze soort in uiterwaarden. De andere hooiwagens behoren tot het gangbare arsenaal van weinig gespecialiseerde soorten die op allerlei plekken kunnen leven.

Volgend jaar is de werkgroepexcursie gepland in de duinen van Zuid-Holland, waar momenteel het Nationale Park Hollandse Duinen wordt opgericht. EIS draagt hieraan bij door in 2018 een 5000-soortenjaar te houden, waarvoor wij de hooiwagenfauna zullen gaan vastleggen.

Soort	Gamerensche Waarden (AC 142-424)	Redichemsche Waard (AC 144-442)	Redichemsche Waard (AC 145-442)
<i>Astrobus laevipes</i>	x	x	x
<i>Dicranopalpus ramosus</i>	x	x	x
<i>Lacinius ephippiatus</i>	.	x	.
<i>Leiobunum rotundum</i>	x	x	x
<i>Lophopilio palpinalis</i>	.	x	.
<i>Mitopus morio</i>	x	x	.
<i>Mitostoma chrysomelas</i>	.	x	.
<i>Nemastoma bimaculatum</i>	.	x	.
<i>Nemastoma dentigerum</i>	x	x	x
<i>Oligolophus hansenii</i>	x	.	.
<i>Oligolophus tridens</i>	x	x	x
<i>Opilio canestrinii</i>	x	x	.
<i>Opilio saxatilis</i>	x	x	x
<i>Paroligolophus agrestis</i>	x	x	x
<i>Phalangium opilio</i>	x	.	.
<i>Rilaena triangularis</i>	x	x	x

Astrobus laevipes en *Leiobunum rotundum*. Foto's: Jinze Noordijk

Zoektocht naar de herkomst van *Leiobunum* sp. A*Hay Wijnhoven, EIS-werkgroep hooiwagens*

De maand september trokken we via het oosten van Portugal naar Zuid-Spanje om te proberen *Leiobunum* sp. A te lokaliseren in zijn oorspronkelijke leefgebied. Erg naïef natuurlijk, maar het leverde wel een erg leuke vakantie op... plus twintig series 'sp. A-achtige' beesten, de ene keer wat lichter de ander keer donkerder, maar geen een past naar mijn idee goed genoeg bij de onze. Frustrerend...

Afgelopen winter heb ik de *Leiobunum*'s die ik eerder op het Iberisch Schiereiland verzameld en van anderen gekregen had, uitgebreid morfologisch bestudeerd. Ik vond daarbij relatief grote verschillen binnen de soort die nu door Carlos Prieto als *Leiobunum defectivum* benoemd is. Deze komt over een groot gebied voor van Noord-Portugal tot in Andalusië. Mijn hypothese was dus (en is nog steeds) dat *L. defectivum* in werkelijkheid een 'soortenzwerm' is en dat onze sp. A ergens in dat enorme Iberische verspreidingsgebied te vinden moet zijn. Inmiddels weet ik, op grond van een paar morfologische details, wel zeker dat hij niet uit Noord-Afrika afkomstig is. Voordeel is wel dat ik nu een mooie serie verse beesten heb, afkomstig van Noord-Portugal tot aan Cordoba. Ik kan die mooi inpassen in wat ik al te weten ben gekomen. En genetisch onderzoek aan deze reeks zou natuurlijk verhelderend kunnen zijn; tips zijn welkom.... Leuk voor een masterscriptie misschien? Inmiddels hebben we wel een andere nieuwe *Leiobunum* uit meer oostelijke berggebieden van Spanje beschreven (zie Publicaties).

De meeste waarnemingen deed ik onder bruggetjes, in rioolbuizen enz. bijna altijd in de directe buurt van open water. De bijgevoegde foto laat de grootste aggregaties zien die ik tegenkwam, in de Serra da Malcata, Midden-Portugal. In een aangrenzende buis zaten er ook nog eens zoveel. Ik heb het maar op 60.000 tot 80.000 exemplaren geschat.

Het is ruim tien jaar geleden dat ik de eerste exemplaren van onze mysterysoort vond. En na al die moeite is het tijd om hem een naam te geven.

Enorme aggregaties Leiobunum cf. defectivum, in rioolbuizen. Serra da Malcata, Portugal, 7-9-2017. Foto: Hay Wijnhoven

Plannen, doelen voor 2018

- Werkgroepexcursie naar het Nationaal Park in oprichting Hollands Duin, in het kader van het 5000-soortenjaar
- In 2017 zijn tijdens de zomerbijeenkomst van de NEV langs de Grensmaas hooiwagens geïnventariseerd, en dit zal uitgewerkt worden in het te verschijnen verslag hiervan
- Begin maken met het maken van een (digitale) checklist met voorkomen van elke soort per provincie, ter voorbereiding van de in de toekomst te verschijnen verspreidingsatlas
- Vergroten van de waarnemingendatabase

Nieuwe publicaties

Noordijk, J. 2017. Muurhooiwagens: beschermd door de ZLSM. – Miljoenenlijn Expreste 107: 19.
 Prieto, C.E. & H. Wijnhoven 2017. A new *Leiobunum* species from the Iberian Peninsula (Opiliones: Sclerosomatidae: Leiobuninae). – Revista Ibérica Aracnología 30: 3-10.

Colofon

Opilionieuws is nieuwsbrief en contactorgaan van de hooiwagenwerkgroep van EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden. Het verschijnt een keer per jaar. Bijdragen zijn welkom. De nieuwsbrief wordt ook geplaatst op de website van de werkgroep: <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens.html>.

Opilionieuws is samengesteld uit de woorden *Opilio* en *nieuws*. *Opilio* is een hooiwagenus dat in ons land met drie soorten vertegenwoordigd is. We komen het woord ook als soortnaam tegen bij *Phalangium opilio*. De onderstrepingen vormen samen het woord *Opiliones*: de orde hooiwagens.

Gelieve als volgt te citeren: (1) Noordijk, J. & H. Wijnhoven, 2017. *Opilionieuws* 11. – Nieuwsbrief SPINED 37: 34-39. (2) Bink, J., 2017. *Opilionieuws* 11: Hoe vergaat het *Leiobunum religiosum* en *Nelima gothica* op de Maasvlakte? – Nieuwsbrief SPINED 37: 36.

De werkgroep*Coördinator en correspondentie:*

Jinze Noordijk
 EIS Kenniscentrum Insecten
 Postbus 9517
 2300 RA Leiden
jinze.noordijk@naturalis.nl

Samenstelling Opilionieuws:

Jinze Noordijk
 Hay Wijnhoven

Overige werkgroepleden:

Dick Belgers
 Johan Bink
 Matthijs Courbois
 Jan van Duinen
 Theodoor Heijerman
 Paul Hoekstra
 Arp Kruithof
 Marije Kuiper
 Steven IJland
 Roy Morssinkhof
 Ger Spoek (erelid)
 Ruud van der Weele
 Marc de Winkel

Summary**Newsletter Opiliones Netherlands 11, 2017**

- Since the discoveries in 2012, *Leiobunum religiosum* and *Nelima gothica* have been seen yearly on the Maasvlakte (Rotterdam). They do not seem to spread and occur only very locally.
- The first three juvenile stages of *Homalentious quadridentatus* are depicted in photographs.
- The results of an excursion in the riverine area of Zaltbommel and Culemborg are presented.
- On the Iberian Peninsula, an attempt was made to find *Leiobunum* sp. A. It could not be found, but many other *Leiobunum* specimens were collected that need further study.
- A list of publications (with many pdf-files) can be found on the website of EIS: <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens>.